

BALTU FILOLOGIJA

XX (2)
2011

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
Humanitāro zinātņu fakultāte
Baltu valodniecības katedra

UNIVERSITY OF LATVIA
Faculty of Humanities
Baltic Linguistics

BALTU FILOLOĢIJA

XX (2) 2011

Baltu valodniecības žurnāls

Journal of Baltic Linguistics

LU Akadēmiskais apgāds

BALTU FILOLOĢIJA

Redaktors / Editor

Pēteris Vanags

Latvijas Universitāte, Stockholms universitet

Redaktora vietnieki / Associate Editors

Lidija Leikuma
Latvijas Universitāte

Edmundas Trumpa
Latvijas Universitāte

Redakcijas kolēģija / Editorial Board

Aleksej Andronov

Sankt-Peterburgskij gosudarstvennyj universitet

Laimute Balode

Latvijas Universitāte,
Helsingin yliopisto

Alfred Bammesberger

Katholische Universität Eichstätt

Rick Derksen

Universiteit Leiden

Pietro U. Dini

Università degli Studi di Pisa

Trevor G. Fennell

Flinders University of South Australia

Inta Freimane

Latvijas Universitāte

Artūras Judžentis

Lietuvių kalbos institutas

Baiba Kangere

Stockholms universitet

Simas Karaliūnas

Vytauto Didžiojo universitetas

Jenny Larsson

Stockholms universitet

Benita Laumane

Liepājas Universitāte

Dace Markus

Rīgas Pedagoģijas un
izglītības vadības akadēmija

Nicole Nau

Uniersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

Juozas Pabrėža

Šiaulių universitetas

William R. Schmalstieg

Pennsylvania State University

Wojciech Smoczyński

Uniwersytet Jagielloński

Bonifacius Stundžia

Vilniaus universitetas

Lembit Vaba

Tampereen yliopisto

Jānis Valdmanis

Latvijas Universitāte

Steven Young

University of Maryland,
Baltimore County

Baltu filoloģija ir recenzējams izdevums ar starptautisku redakcijas kolēģiju. Visus iesniegtos rakstus pirms to publicēšanas recenzenti novērtē un akceptē.

Baltu filoloģija is a fully refereed journal with an international panel of referees. All articles submitted are assessed by our referees before being accepted for publication.

Sējuma valodas konsultanti: Lidija Leikuma (latviešu valoda),
William R. Schmalstieg (angļu valoda), Edmundas Trumpa (lietuviešu valoda).

Language consultants for this volume: Lidija Leikuma (Latvian),
William R. Schmalstieg (English), Edmundas Trumpa (Lithuanian).

Redakcijas adrese / Editorial Address

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4A

Rīga, LV-1050, Latvia

e-pasts: pvanags@latnet.lv

© Latvijas Universitāte, 2011

ISSN 1691-0036

ISBN 978-9984-45-509-9

SATURS – CONTENTS

Raksti – Articles

Trevor G. FENNELL

Re-thinking Liborius Depkin's Latvian-German dictionary 5

Laura GERŽOTAITĒ

Anties pavadinimai lietuvių kalbos tarmėse 13

Dzintra PAEGLE

Jāņa Endzelīna un Pētera Šmita *Izrunas un rakstības vadonim* – 90 25

Darius RUDZINSKAS

Keli lietuvių senųjų raštų slavizmų morfologinės integracijos aspektai 41

Janina ŠVAMBARYTĒ-VALUŽIENĒ

Mato Slančiausko rankraštinis žodynėlis *Liuberiszka arba senų ubagų kalba* (1892) 53

Arhīvu materiāli – Archive materials

Hermanis BENDIKS

Latviešu valodas grafika un ortografija Padomju Savienībā
no 1920. līdz 1940. gadam [nobeigums] 67

Hronika – Chronicle

Report from the 9th Conference on Baltic Studies in Europe – *Transitions,
Visions and Beyond* (Jenny Larsson) 90

Internationale Toporov-Konferenz im Herbst 2011 in Vilnius (Rainer Eckert) 95

Recenzijas – Reviews

Terje Mathiassen. *Old Prussian*. Edited by John Ole Askedal. Oslo:
The Institute for Comparative Research in Human Culture, Novus Press,
2010, 99 pp. (William R. Schmalstieg) 103

Saulius Ambrasas. *Būdvardžių darybos raida*. Sudarė Danguolė Mikulėnienė.
Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011. 274 p. (Pēteris Vanags) 107

Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Rēzekne: Rēzeknes augstskola,
2009. 468 lpp. (Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāla pielikums, 1)
(Edmunds Trumpa, Anna Stepiņa) 113

Izdošanas principi – Publication Policy 122

Sauļus Ambraza pētījumi par lietuviešu un visu baltu valodu nominālo vārddarināšanu neapšaubāmi ir nozīmīgs solis uz priekšu šajā valodu vēstures pētniecības jomā. Balstoties uz jaunākajām teorētiskajām atziņām, izmantojot praktiski visu pieejamo zinātnisko literatūru, kā arī ieguldot milzīgu darbu materiāla apgūvē trīsdesmit gadu garumā, viņš ir atstājis mantojumu, kas būs rokasgrāmatas baltistiem līdzās lielo priekšgājēju kapitālajiem darbiem.

Literatūra

- Ambrazas, Saulius. 1993. *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos veiksmažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrazas, Saulius. 2000. *Daiktavardžių darybos raida. Lietuvių kalbos vardažodiniai vediniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Blinkena, Aina. 2002. Ipašības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts. 140–242.
- Mllvgr I = *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*, I. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1959.
- Reķēna, Antoņina. 1996. Dienvidlatgales izlokšņu un lietuviešu valodas paralēles vārddarināšanā. *Baltistica* 31(1), 53–70.
- Saule-Sleine, Mērija. 1961. Adjektīvi ar sufiksu *-isk-* dažos latviešu rakstu sākumperioda tekstos un XVII, XVIII un XIX gs. valodnieciskajos darbos. *Leksikoloģijas un leksikogrāfijas jautājumi*. Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas izdevniecība. 87–118.
- Saule-Sleine, Mērija. 1972. Par sufiksa *-isk-* formu un tā leksiski gramatiskām funkcijām (it sevišķi baltu un slāvu valodās). *Veltījums akadēmiķim Jānim Endzelinam (1873–1973)*. Rīga: Zinātne. 225–252.
- Soida, Emilija. 2009. *Vārddarināšana*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Valeckiene, Adelē. 1994. Būdvardiņu daryba. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla. 191–238.
- Vanags, Pēteris. 1988. Baltu *u-*celma adjektīvu liktenis latviešu izloksnēs. *Valodas aktualitātes – 1987*. Rīga: Zinātne. 69–78.

Pēteris Vanags
 Latvijas Universitātes
 Humanitāro zinātņu fakultāte
 Baltu valodniecības katedra
 Visvalža iela 4a, LV-1050 Rīga, Latvija
 pvanags@latnet.lv

Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Rēzekne: Rēzeknes augstskola, 2009. 468 lpp. (*Via Latgalica: humanitāro zinātņu žurnāla pielikums*, 1)¹

Pēdējo gadu laikā vērojama humanitāro zinātņu pētnieku pastiprināta interese par latgalistiku. Šīs jomas pētījumu un publikāciju (piem., LKM 2009; 2010; 2011 u. c.) liels īpatsvars ir veltīts Latgales apgabalā dzīvojošo cilvēku etniskās un lingvistiskās identitātes problēmai, kas nav jauna, taču 21. gadsimta sākumā acīmredzot globalizācijas draudu iespaidā ir guvusi negaidītu, jaunu pavērsienu – tiešā un netiešā veidā tiek virzīts trešās baltu valodas – latgaliešu valodas – jautājums.

Īpašas vēribas vērts ir Rēzeknes Augstskolas izdotā žurnāla *Via Latgalica* pirmā numura pielikums *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti* (VAPDR 2009) – 2005.–2009. gadā Rēzeknes Augstskolā (sadarbībā ar Milānas-Bikoka Universitāti un Tartu Universitāti) veiktais apjomīgais (468 lappuses), ar bagātīgu kartogrāfisko materiālu ilustrētais sociolingvistikas pētījums, kas apkopo vairāk nekā deviņu tūkstošu aptauju rezultātus (kā apgalvo autori, pēc kvantitatīvajiem rādītājiem tas ir lielākais Eiropā). „Tas ir pirmais pētījums, kas tik visaptveroši atklāj Latgales iedzīvotāju valodu prasmī, lietojuma sfēras, attieksmi pret dažādām valodām un to funkcionalitāti lokālā un valsts mērogā, norāda uz reliģijas, tautības un valodas lomu identitātes paaugstināšanā“, visai pamatoti uzsver sastādītāji (VAPDR 2009: 8). Grāmatas nodaļās aprakstīta darba metodika, var iepazīties ar desmit projekta dalībnieku individuālajiem pētījumiem, anketu paraugiem un karšu zīmēšanas tehnoloģiju. Vienā nodaļā, kas vairāk publicistiska, nevis zinātniska, ir atrodami J. Cibuļa raksti par *latgaļu* valodas beztiesiskumu, kā arī pievienoti Ministru prezidentam nosūtītie dokumenti par latgaliešu rakstu valodas saglabāšanu un ieteikumi izglītības, kultūras un valodas politikas veidošanai. Savukārt VAPDR pielikumā ir vērtīgs faktogrāfiskais materiāls (anketu atbilžu apkopojumi tabulās un atbilžu ilustrācijas krāsainās Latgales kartēs), kas ļaus to izmantot arī nākotnes pētījumiem.

Līdz 20. gadsimta beigām baltu valodniecībā ir dominējis viedoklis, ka ir saglabājušās divas dzīvās baltu valodas – latviešu un lietuviešu valoda – un to dialekti, turpretī VAPDR tradicionālās latviešu valodas augšzemnieku dialekta latgaliskās (jeb nesēliskās) izloksnes tiek sauktas par latgaliešu valodu. Dažos rakstos vēl pavid vispārpieņemtais valodas paveida nosaukums latgaliešu rakstu valoda,

¹ Lielākā daļa šajā recenzijā izteikto atziņu ir publicēta arī žurnālā „Akadēmiskā Dzīve“ 48. numurā, kur pievērsta uzmanība dažiem jaunākajiem latgaliskās identitātes pētījumiem (skat. Trumpa, Stepiņa 2011/2012: 75–81).

tomēr vārds *rakstu* lielākoties ir vai nu izkritis, vai arī nomainīts uz terminu *literārā* (latgaliešu *literārā valoda*), kas pretendē uz plašāku nozīmi ‘latgaliešu kopvaloda’. Vēl radikālāk ir rīkojies J. Cibuļs (2009: 273–288), latgaliešu valodu dēvējot par *latgaļu valodu* un uztverot gan valodu, gan etnonīmu par tieši mantotu no senās latgaļu cilts.

Šāds (mazliet svārstīgs) terminu lietojums acīmredzot nav nejaušība, bet apzināta autoru nostāja, kas attīstās, bet pagaidām nav izveidojusies līdz galam. Pirmkārt, tādēļ, ka pēdējā laikā vispārīgās valodniecības praksē zūd stingri kritēriji valodas vai dialekta nošķiršanai, brīvāku viedokli atbalsta gan atsevišķas zinātniskās institūcijas, gan daļa pētnieku (piem., Rēzeknes Augstskola sadarbojas ar Merkatora izglītības centru Nīderlandē, kas pēta Eiropas Savienības reģionālo un minoritāšu valodu lomu ES izglītības struktūrā (Lazdiņa, Martens, Šuplinska 2009: 64–29), ar Krievijas valodniekiem, kas nesen reanimējuši kopš 20. gadsimta 20. gadiem Krievijai raksturīgo latviešu un latgaliešu valodas šķiršanu (piem., skat. Maskavā izdoto A. Breidaka raksta redakciju Брейдак 2006: 193–213; arī Andronovs 2009: 6–16; 2010: 7–14); skat. arī Poznaņas Universitātes profesores Nikoles Nauas nupat izdoto īso latgaliešu valodas gramatiku (Nau 2011) u. c.). Otrkārt, atbalstīt jēdzienu *latgaliešu valoda* atsevišķus pētniekus mudina pilsoniskā pozīcija: norūpējušies par latgaliskā valodas paveida iznīkšanu (šim bazām nenoliedzami ir nopietns pamats), šī paveida glābšanas iespēju viņi saredz, tam piešķirot valodas statusu – valodai būtu lielākas funkcionalitātes un attīstības iespējas. Treškārt, vairāk nekā 250 gadus pastāv latgaliešu rakstu valodas tradīcija, daļēji balstīta uz Dienvidlatgales izlokšņu pamata, 20. gadsimtā sākušies un līdz šim turpinās latgaliešu rakstu valodas kodificēšanas (normēšanas) procesi. Joprojām ir dzīva un attīstās latgaliešu literatūra. Pastāv apzināti latgalisku dzīvesveidu izkopjoša sabiedrības daļa, kas rakstīto valodu nešķir no runātās, tādā uzskata, ka latgaliešu valoda var dzīvot pilnvērtīgu dzīvi. Ceturtkārt, VAPDR publicēto pētījumu rezultāti it kā apstiprina, ka pastāv gan latviskā, gan latgaliskā etniskā un valodiskā identitāte. Pētītajās teritorijās, kurās iekļauts vēsturiskais Latgales apgabals un atsevišķi pagasti ārpus tā, aptaujas rāda, ka par latvieti sevi uzskata 40,7 %, par krievu – 25,9 %, par latgaliem – 27 % respondentu (VAPDR 2009: 331). Dati par valodas lietojumu ļoti atšķiras, dažādās pakāpēs zina (saprot, lasa, runā, raksta): latviski 90,9 %, krieviski – 93,5 %, latgaliski – 62,1 % respondentu (VAPDR 2009: 332). Šie argumenti (īpaši tie, kas saistīti ar pašidentificēšanos) kopumā varētu būt par labu tam, ka latgalisko runas un rakstu valodas paveidu varētu saukt par atsevišķu latgaliešu valodu.

Jebkurā gadījumā jāatzīst, ka pētījumu autori ir veikuši zinātnei vajadzīgu darbu, kurš iedvesmo ne tikai ar saviem apjomiem, bet arī ar tālejošām iecerēm.

Zinātnē diskusiju trūkumu vajadzētu uzskatīt par nevēlamu, patiesību var verificēt, izvērtējot ne vien pozitīvu, bet arī negatīvu viedokli. Jūtot cieņu pret apjomīgā pētījuma VAPDR veicējiem, jāizsaka arī kritiskas piezīmes.

VAPDR rakstos ir vērojams vājš tīri lingvistiskais ideju pamatojums, kopumā ir pilnībā ignorēti līdzšinējie darbi baltu valodniecības jomā, arī latgalistikā. Valodas pētījums bez valodas faktiem, bez to vēstures? Šis apstāklis padara pētījumu VAPDR mazliet deklaratīvu, paliek iespāids, ka autori, nediskutējami ar tradicionālajiem uzskatiem A. Bīlenšteina, J. Endzelīna, V. Rūkes, M. Rudzītes, A. Breidaka u. c. darbos (saskaņā ar tiem latgaliskās izlokšnes iekļaujamās latviešu valodas augšzemnieku dialektā), bet tajā pašā laikā viscaur pieminēdami terminu *latgaliešu valoda*, kas pirmoreiz tik plaši izskan zinātniskajās aprindās, nejut savu darbu kontekstu un pat nejūtas droši savos zinātniskajos uzskatos, aizbildinoties ar to, ka darbs ir sociolingvistisks. Izlasot VAPDR, var manīt, ka izcilais Latgales valodnieks A. Breidaks, kas savās atziņās (piem., Breidaks 2007) bijis vistuvāk lingvistiskai latgaliešu valodas interpretācijai, rēzekniešiem nav pazīstams, vienīgi Tartu Universitātes profesoram K. Pajusalu un J. Cibuļam. Simptomātiski, piemēram, tas, ka J. Endzelīns VAPDR minēts vien divās vietās, raksturots pavirši un gluži noliedzošā kontekstā: „...J. Endzelīna valodniecības skolas piekritēji to [rakstu valodu] dēvē par dialektu.“ (Brīvere 2009: 164) un „...bēdīgi slavens Endzelīna jeb Endzelīna teiciens – runāt par latgaliešu valodu ir lingvistiski nepareizi un politiski bīstami – joprojām dzīvs“ (Cibuļs 2009: 287). Šajā aspektā VAPDR interesanti papildina publicistiskais J. Cibuļa raksts (273.–288. lpp.), kurā daži nievājoši izteicieni aizvieto faktus un grūti iekļaujas zinātniskā darba fonā, piem., par nelatgalisko Latviju: „caru laikos Krievijā tieši latgaļi saukti – lotyši. Toties pārējie apkārt latgaļu zemēm – čuhņa“; par palīdzības nesniegšanu drukas aizlieguma laikā: „mūsu kaimiņi baltieši .. nepakustināja ne pirkstu.., uzradās pat tādi baltieši – carisma pakalpiņi..“. Kā jau minēts, J. Cibuļs latgaliešus sauc par latgaļiem, etnonīma izvēli pamatojams ar to, ka „nav pierādījumu, kurā vēstures brīdī tad ir beigusies latgaļu kultūra un sākusies viņu kā latviešu tautas sastāvdaļas kultūra“. Nekritiski domājot, balstoties uz faktu trūkumu, nevis uz onomastikas dotumiem, var viegli iesaistīties filoloģisku nomināciju spēlē (kurseniekus saukt par kuršiem utt.). Uzmanības vērts ir vēl viens J. Cibuļa izteiciens: „Latgaliešu valoda tika degradēta par dialektu politisko apsvērumu dēļ.“

Vai tad paši latgalieši tajā periodā, kad viņi vēl nebija ciešos sakaros ar pārējo apgabalu latviešiem, sevi nesauca par latviešiem, bet savu valodu par latviešu valodu? Skat. pirmo latgaliešu (latviešu valodas) gramatiku (Skrinda 1908), pirmos, sākot ar *Gaismu*, latgaliešu preses izdevumus, kas pieejami arī internetā (LNBDB).

Iedziļinoties VAPDR metodikā, faktu klasifikācijā un interpretācijā, pamanāmas vairākas nepilnības, kas varētu atstāt iespaidu uz sociolingvistikas pētījumu rezultātiem.

Pirmkārt, līdz galam nepaskaidrots un nesaprotams ir pētāmo vietu princips. Tas, ka 159 administratīvi teritoriālās vienības pēc līdzīga nacionālā sastāva tiek apvienotas 74 vienībās, varētu būt pareizi, tomēr dažreiz vienā vienībā iekļauti tādi pagasti, kas ir attālināti (nav kopējo robežu) vai arī pieder pie dažādiem vēsturiskajiem Latvijas apgabaliem. Piemēram (skat. Šuplinska 2009: 37–39, 1. tabula), latgaliskā Barkavas pagasta teritorija ir apvienota ar dziļāk Latgalē ietiekušos Varakļānu pagastu, apejot pa vidu esošo Murmastienes pagastu. Savukārt šis pagasts ir apvienots ar Vidzemei piederošo Ošupes pagastu, ignorējot pa vidu esošo Barkavas pagastu un piekļaujot arī nelatgalisko Indrānu pagastu. Ilūkstes pagastam (vēsturiskajai Kurzemei) pievienots ne tikai Subates, Dvietes un Bebreņes, bet arī latgaliskais Liksnas un Vaboles pagasts. Pētītas arī pilnībā ārpus Latgales esošās teritorijas (piem., krievvalodīgā Demene, Kalkūne, Vidzemes Lubāna). Vismaz dienvidu pusē (Pārdaugavā, Sēlijā) pētījumi veikti padomju laikmetā veidoto rajonu robežās. Tātad nav ievērots vēsturiskā Latgales novada robežu princips, kas varēja ietekmēt kopējos rādītājus. Kā liecina recenzijas autoru 2010.–2011. gadā veikto ekspedīciju novērojumi, ārpus Latgales robežām, sākot jau ar pirmajiem kilometriem, ir gandrīz neiespējami atrast vietējos (ne dažādu iemeslu dēļ ieceļojušos) cilvēkus, kas sevi uzskatītu par latgaliešiem, bet ticamība, ka viņi runās latgaliski, arī kādā no sēliskajām augšzemnieku izloksnēm, strauji krītas. Varbūt, ka VAPDR dati par nelatgaliskajiem pagastiem derētu pētījumam par cilvēku migrāciju.

Tomēr pārsteidz diezgan lielais (pēc personīgās pieredzes – gandrīz neticams) VAPDR norādītais latgaliešu un latgaliski runājošo procents atsevišķos pagastos, piemēram, Vidzemes Lubānā, kur atrasti 16,9% cilvēku ar latgalieša identitāti, bet latgaliski prot pat 80,6% aptaujāto (no tiem pilnībā runā 36%, labi runā – 11,5%) (sal. VAPDR 2009: 344, 376, 378). Salīdzinājumam: 2011. gadā Lubānā nedēļu ilgajā deviņu cilvēku ekspedīcijā ar grūtībām atradām tikai dažus vietējos teicējus, kas runāja ar atsevišķām augšzemnieku dialekta īpatnībām. Savukārt VAPDR apvienotajā Ošupes lingvistiskajā teritorijā, kur (ar stabili latgalisko Murmastienes pagastu) latgaliski runājošo jābūt vairāk, rezultāti ir pieticīgāki: tikai 3,3% latgaliešu, latgaliski zina tikai 37% aptaujāto (no tiem pilnībā runā 39%, labi runā – 13,3%). Toties 2011. gadā ekspedīcijās tur diezgan viegli bija atrast gan latgalisko, gan sēlisko izloksņu pārstāvjus. Acīmredzot VAPDR ne vien vietas izvēles, bet arī pati aptauju metodika bijusi nepilnīga.

Galvenais diskusiju punkts – VAPDR aptauju veidošanas principi. Ieskatoties pētījumā apkopotajos anketēšanas rezultātos (41. lpp., 4. tabula),

noskaidrojas diezgan interesanta aina, salīdzinot tos ar oficiālajiem Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) datiem. Sastatītas šādas Latgales apgabala lielāko tautību proporcijas 2009. gadā: latvieši – 44% (CSP) un 40,7% (VAPDR); krievi – 39,2% (CSP) un 25,9% (VAPDR); latgalieši – 0 (CSP) un 27% (VAPDR); poļi – 7,1% (CSP) un 1,5% (VAPDR); baltkrievi – 5,4% (CSP) un 3,5% (VAPDR). Ja ticēt VAPDR autoru apgalvojumam, ka respondenti pēc tautības izvēlēti līdzīgās proporcijās, kādas uzrāda CSP dati, šie skaitļi varētu liecināt, ka vairākums no 27% latgaliešu var arī nemaz nebūt tie, kam dzimtā valoda latviešu vai latgaliešu, kā par to savā rakstā nedaudz ieminējusies A. Kļavinska (2009: 151). Minēto latgaliešu procentu varētu veidot šāds CSP oficiāli norādīto tautību provizorisks samazinājums: latviešu – mīnus 3,3%, krievu – mīnus 13,3%, poļu – mīnus 5,6%, baltkrievu – mīnus 1,9%, citu tautību pārstāvju – mīnus 2,9%. Tātad vairāk nekā trīs ceturtdaļas latgaliešu ir slāvu izcelsmes ļaudis. Šo rādītāju varētu pārbaudīt, ja anketās būtu iekļauts jautājums „oficiālā tautība pēc dokumentiem“ (tas netika izdarīts). Cits paņēmieni – ja VAPDR būtu norādīta oficiālā tautību statistika pagastos, varētu vismaz secināt, kādā etniskajā vidē vērojama lielāka oficiālās un neoficiālās identitātes nesakritība.

Iespējams, pētījuma autori tomēr stingri neievēroja CSP proporcijas. Kā spilgtu piemēru var norādīt faktu, ka Daugavpilī tikai 16,6% aptaujāto sevi uzskata par krievu, 41,8% – latvieti, bet 25,2% – latgalieti (VAPDR 2009: 344). Tas nepavisam neatbilst reālajam etniskajam sastāvam pilsētā. Līdzīga neatbilstība parādās, arī aptaujājot respondentus Rēzeknē (Kļavinska 2009: 152). Atšķirībā no citām anketas pozīcijām, atbildot uz jautājumu par etnisko identitāti („Jūs sevi uzskatāt par..“), nebija norādīta iespēja atzīmēt divus variantus. Pētījuma autori apzināti devuši respondentam vienu vienīgu iespēju. Tā kā jautājums nebija īpaši izvērst, pastāv varbūtība, ka vārds *latgalietis* tika saprasts nevis kā tautības, bet kā apgabala iedzīvotāja nosaukums, kas pieņemams atšķirīgu tautību pārstāvjiem. Pētījuma rakstos (piem., Pošeiko 2009: 142) parādās ziņas, ka šis ierobežojums tika pārkāpts, respondenti dažreiz norādījuši divas etniskās identitātes – *latvieša* un *latgalieša*. Interesanti, cik daudz tādu gadījumu ir bijis un kam par labu tika pieskaitīta vienīgā atbilde, jo statistikas tabulās varianti neparādās.

Var piebilst, ka, pētījuma autori visus anketu rezultātus apkopojuši vienīgi procentos, nenorādot absolūtos skaitļus. Tie būtu ļāvuši vērot, cik viendabīgs ir materiāls – iespējams, respondenti nav atbildējuši uz visiem anketu jautājumiem.

Kļūst skaidrs, ka īpaši vērtīgi ir nevis vispārīnātie un no konteksta atrautie statistikas skaitļi, bet konkrētas anketas. Tās vislabāk varētu atklāt tipisko latgalieša portretu.

VAPDR autoriem nebija reālas iespējas ar anketām pārbaudīt spējas runāt latgaliski, nācās uzticēties norādījumiem par valodas (dialekta) iemaņām.

Jautājumu blokā par valodu zināšanām piedāvāts atzīmēt vairākas atbildes. 62,6% no visiem aptaujātajiem, kas pārzina latgaliešu valodu, šie procenti sadalās atkarībā no zināšanu līmeņa. Var arī pamanīt, ka tradicionāli latgaliskajos pagastos šī valodas paveida pratēju skaits ir procentuāli stipri atšķirīgs. Tomēr var apgalvot, ka minētais procents, ņemot vērā Latgales apgabala etnisko sastāvu, ir diezgan liels.

Vajadzētu izskatīt dažus šī jautājuma aspektus. Vai daudz pozitīvo atbilžu uz jautājumu, piem., „Vai jūs runājat latgaliešu valodā?“, var būt pietiekams pierādījums tam, ka pastāv atsevišķa (neatkarīga no latviešu valodas) latgaliešu valoda? Vai tas būtu zinātniski pamatoti? Vai daudz pozitīvo atbilžu uz paralēlo jautājumu, piem., „Vai jūs runājat latviešu valodā?“, būtu apstiprinošs papildu arguments tam, ka respondenti runā divās valodās? Gan jā – formālās atbildes to rāda, gan nē – jo anketas veidotas pēc nevienādiem un neskaidriem principiem. Interesanti, ka tajās anketās, kas attiecas uz valodu zināšanām, piedāvāta vairāku atbildes variantu iespēja, bet tajās, kas attiecas uz pašidentificēšanos (piem., „Jūs uzskatāt sevi par cilvēku, kurš runā..“) – tikai viena izvēles iespēja, kur atbilde *latviski* un *latgaliski* stingri nošķirta. Sanāk, ka šī nošķiršana jau *a priori* ir paredzēta un nolemta jau pētījuma plānošanas stadijā. Tāpēc būtu interesanti uzzināt, cik daudz respondentu sevi uzskatītu par cilvēku, kas runā gan latgaliski, gan latviski, un cik skaidri viņi šo identitāti šķir? Jautājums ir būtisks, ja tiek virzīta latgaliešu valodas kā atsevišķas valodas ideja, bet VAPDR autori anketās to nav iekļāvuši.

Ar VAPDR rezultātiem ir nācies iepazīties jau 2010. gadā, tie izraisīja lielu interesi, jo šīs recenzijas autori ar kolēģiem ESF projektā *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* veic līdzīgu aptauju darbu un mēģina noskaidrot lingvistiskās izlokšņu īpatnības Latgales rietumu pierobežā (Līvānu, Krustpils, Madonas, Varakļānu, Lubānas, Rugāju novadā). Lai arī šis pētījums nav gluži sociolingvistisks, tomēr 2011. gadā, atsaucoties uz VAPDR publicētajiem faktiem, ar dažiem jautājumiem tika papildināta mūsu nelielā sociolingvistikas anketa. Blakus tādiem jautājumiem kā „Dzimtā valoda / dialekts, citas valodas / dialekti, ko teicējs: saprot / runā / lasa / raksta“ tika iekļauts arī jautājums „Vai latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?“.

Lūk, Līvānu, Atašienes, Barkavas, Ošupes un Murmastienes pagastā veikto interviju rezultāti: uz jautājumu par valodu prasmi visi no vairāk nekā 30 perfekti latgaliski runājošiem teicējiem apstiprināja, ka viņi runā divās valodās – latviski un latgaliski (galvenokārt *nepareizā izlokšnē*) –, tomēr uz jautājumu „Vai latgaliešu valoda un latviešu valoda ir divas atsevišķas valodas?“ lielākā daļa (apmēram deviņi no desmit) atbildēja noliedzoši, apstiprinot, ka „tas tā nav domāts, tā ir tā pati valoda“ (sarunas par šo tēmu un komentāri ir ierakstīti diktofonā, tie varētu būt labs pamats zinātniskai

diskusijai). Domājams, ja VAPDR anketās šāds jautājums par latgaliešu un latviešu valodas šķiršanu būtu iekļauts, rezultāti atkarībā no etniskās identitātes būtu ārkārtīgi interesanti.

Ir vēl divas būtiskas lietas, diskutējot par identitātes problēmām, kas nav minētas rēzekniešu pētījumā.

Latviešu valodas areālās lingvistikas dotumi rāda, ka latgaliskās izlokšnes un tām tuvās sēliskās izlokšnes ir izplatītas tālu uz rietumiem aiz vēsturiskās Latgales robežām. Vismaz vecās paaudzes cilvēku valoda, kas netiek saukta par latgaliešu valodu (piem., *po prostu* Sēlijas Dignājā un Vidzemes Mētrienā, malēniešu valoda Vidzemes Jaunlaicēnē), no lingvistiskā viedokļa ir tās pašas latgaliešu (augšzemnieku) valodas turpinājums. Šis apstāklis latgaliešu valodas piekritējiem, kas balstās tikai uz sociolingvistikas pētījumu datiem, izvirza grūti atbildamu jautājumu – kur būtu latgaliešu valodas dialektu robežas? Vai vienīgi iepriekš aptuveni nosprausta pētījumu teritorija (Latgales vēsturiskais apgabals)? Un kā no latgalistikas viedokļa interpretēt šo līdzīgo valodas paveidu – latgaliskā un nelatgaliskā (sēliskā) – kopumu? Uz šo jautājumu tuvākajā nākotnē atbildi varbūt dzirdēsim, tikai, protams, tam nepieciešama arī tīri lingvistiska (fonētiķa, leksikologa, gramatiķa) kompetence.

Visbeidzot vēl viens „sīkums“, kas saistīts ar VAPDR paustajām idejām. Pētījumā aplūkotas reģiona mēroga latgaliskās identitātes pazīmes, bet itin nē maz nav pievērsta uzmanība tam, ka latgalieša apziņā īstenībā daudz dzīvīgāks ir mazās vietējās identitātes fenomens, ko varētu saukt par mikrolokālo identitāti jeb mikroidentitāti. Tā izveidojās, pastāvot ne vien lielo vēsturisko apgabalu (Latgales), bet arī kultūrvēsturiskajām (muižu, draudžu, pagastu administratīvajām) robežām, kurās ir atrodama savdabīga pasaule ar īpatnējām identitātes pazīmēm, kas savā ziņā ir pat vairāk primāras salīdzinājumā ar plašo latgalisko identitāti.

Jau minētā projekta *Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes* pētījuma gaitā tika novērots, ka daudzi vietējie vecās (pirmskara) paaudzes iedzīvotāji sevi uzskata par „vārkaviešiem“, „līvāniešiem“, „atašeniešiem“, lai arī jau sen nedzīvo Vārkavas, Līvānu vai Atašienes pagastā (pagastu robežas ir mainījušas, tomēr viņi precīzi atceras, pa kuru grāvi, upīti, mežmalu tā ir gājusi). Turklāt viņiem ir savs normatīvās valodas etalons, ko viņi sauc par *vuorkavišu*, *leivonišu* vai *atašuonu volūdu*. Kaut arī šīs paaudzes runātāji sevi uzskata par latgaliešiem, viņi bieži mēdz apgalvot, ka nerunā īstajā latgaliešu (resp. latgaliešu normatīvajā) valodā un – pats interesantākais – daži arī negrasās to mācīties kā trešo valodu (blakus latviešu literārajai un vietējai izlokšnei). Tātad viņi ir ar dubulto (mikrolokālo latgalisko un latvisko) identitāti. Toties citādākas tendences raksturīgas latgaliski runājošiem jaunās (pēckara) paaudzes pārstāvjiem. Viņiem veco pagastu problēma ir sveša, turklāt migrācijas apstākļos viņu identitātes telpa paplašinājusies. Piesardzīgi var apgalvot, ka tieši mikrolokālās identitātes

zušana var veicināt plašākas reģionālās (Latgales) identitātes pastiprināšanos. Bet tā varētu būt diezgan jauna parādība, nevis no latgaļu cilts laikiem man-tota, kā daži VAPDR autori mēģinājuši apgalvot.

Literatūra

- Andronovs, Aleksejs. 2009. Latgaliešu literārā valoda leksikostatistikas gaismā. *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, I. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 6–16.
- Andronovs, Aleksejs. 2010. Lingvistiskās un kultūrvēsturiskās informācijas daudzums kā kritērijs valodas un dialekta atšķiršanā. *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, II. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 7–14.
- Breidaks, Antons. 2007. Латгальский язык// диалект. Darbu izlase, II. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, Daugavpils Universitāte, 450–467.
- Brīvere, Inese. 2009. Valodas lietošanas diskriminācija un stereotipi. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 158–170.
- Cibuļš, Juris. 2009. Latvieši un latgalieši: viens likums – viena taisnība visiem. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 273–288.
- Kļavinska, Antra. 2009. Daudzvalodība Austrumlatvijā: Valodu lietojuma sfēras. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 146–157.
- Lazdiņa, Sanita, Heiko F. Martens, Ilga Šuplinska. 2009. = *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, I. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- LKM. 2009. = *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, II. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- LKM. 2010. = *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, III. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- LKM. 2011. = *Via Latgalica: Latgalistikys kongresu materiali*, III. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.
- LNBDDB = Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālā bibliotēka. Latgales laikraksti. http://data.lnb.lv/digitala_biblioteka/laikraksti/index3.htm
- Nau, Nicole. 2011. *A short grammar of Latgalian*. Languages of the World. Materials vol. 482. München: Lincom Europa
- Pošeiko, Solvita. 2009. Valodas loma identitātes veidošanā un saglabāšanā. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 130–145.
- Skrinda, Ontons. 1908. *Latvišu wolūdas gramatika. Латышская грамматика латгальскаго нарѣчя*. С.-Петербургъ.

Šuplinska, Ilga. 2009.

Trumpa, Edmunds, Anna Stepiņa. 2011/ 2012.
VAPDR. 2009.

Брейдак, Антон. 2006.

Projektā iesaistītie respondenti. *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola, 37–43.

Dažas piezīmes par jaunākajiem latgaliskās identitātes pētījumiem. *Akadēmiskā Dzīve*, 48, 75–81.

= *Valodas Austrumlatvijā: pētījuma dati un rezultāti. Via Latgalica: pielikums*, 1. Rēzekne: Rēzeknes Augstskola.

Латгальский язык. *Языки мира: балтийские языки*. Москва: Academia, 193–213.

Edmunds Trumpa, Anna Stepiņa

Eiropas Sociālā fonda projekts

Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes – Latvijas lauku iedzīvotāju attīstības stratēģijas un kultūroides pārmaiņas

(2009/0222/1DP/1.1.1.2.0/09/APIA/VIAA/087)

Daugavpils Universitāte;

Baltu valodniecības katedra

Humanitāro zinātņu fakultāte

Latvijas Universitāte

Visvalža iela 4a, LV-1050, Latvija

etrumpa@latnet.lv, astepina@inbox.lv